

491.82

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

N241

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК ^{— 100000} OCT 27 1966

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XIII, св. 3—5.

БЕОГРАД, 1963.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, <i>Ш њ а</i> и <i>ш њ о</i> у савременом српско-хрватском језику	127—136.
2) Бранислав Милановић, О облику и деklinацији имена места типа <i>Бошњане</i> , <i>Рибаре</i> у савременом књижевном језику	137—168.
3) Митар Пешикан, О Речнику Српске академије наука и уметности (Уз рецензију М. С. Московљевића)	169—196.
4) М. Стевановић, Придеви с наставцима <i>-и в</i> и <i>-љи в</i>	197—207.
5) Душанка Игњатовић, Новине у морфологији унесене најновијим именицама страног порекла	208—224.
6) А. Пецо, Употреба израза „ради се о“ у књижевном језику	225—232.
7) Живојин Станојчић, Реч и контекст	233—238.
8) Милорад Дешић, Акцентовање узвика	239—245.
9) Берислав М. Николић, Прилог за утврђивање српскохрватске нормативне акцентуације	246—264.
10) Славко Вукомановић, О пореклу и промени топонима <i>Речка</i>	265—270.
11) А. Пецо, О званичном називу нашега језика	271—273.
12) Језичке поуке	274—287.
13) Регистар	289—329.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

АКЦЕНТОВАЊЕ УЗВИКА

Стојан Новаковић у својој Српској граматичи (Београд 1894) каже да узвици „нису речи него гласови којима се исказује осећање, или се природним звуцима подражава“ (стр. 10). Међутим, каснији граматичари¹ као да нијесу прихватили Новаковићево мишљење. Иако су им мало посвећивали пажње, они су ипак писали о узвицима као о посебној категорији ријечи, и то несамосталних, и давали о њима своје дефиниције².

Али, већ је А. Белић у поменутој граматичи од узвика „који се употребљавају да се њима оцрта различно душевно расположење оног ко говори“ и које сматра ријечима одвојено оне за вабљење и гјерање животиња. За њега су они само „различни гласови и њихови скупови“, нијесу прави узвици (слично мишљење износи и проф. М. Стевановић)³. Међутим у своме дјелу О језичкој природи и језичком развитку (I књига, Београд 1958, стр. 78) он иде даље и износи мишљење слично Новаковићевоу према коме „узвици чине засебну категорију језичких знакова за извесна стања; они још нису постали засебне речи у оном смислу у којем су то постале друге речи“. Иако их не сматра правим ријечима, он опет разликује праве узвике („који су се јавили као слободна или природна реакција на појаве спољашњег света“)⁴ од свих осталих (оних којима се подражава). У II књизи

¹ Љ. Стојановић: Српска граматика за III разред гимназије, дванаесто издање, Београд 1924, стр. 92; Т. Марећ: Граматика, треће непромијенјено издање, Загреб 1963, стр. 556—557; А. Белић: Граматика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа, Београд 1934, стр. 119; Вrabец—Hraste—Živković: Граматика hrvatskoga ili srpskog jezika, Загреб 1952, стр. 128; М. Стевановић: Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије, четврто издање, Цетиње 1962, стр. 119.

² У граматикама их понекад називају и усклицима.

³ о. с., стр. 119.

⁴ о. с., стр. 79.

истог дјела (Београд 1959, стр. 179) поново истиче да узвике не можемо ставити међу врсте ријечи, јер немају рашчлањеног значења. Они су „гласови или комплекси гласова (подвукао М. Д.) за још недовољно рашчлањена душевна стања у којима се налазе они који их употребљавају“. Констатује да су и поред тога узвици засебне ријечи и да имају своје значење, иако нерашчлањено. „Зато се они условно (подвукао М. Д.) убрајају обично у врсте речи“.

Узвици су, дакле, гласови или комплекси гласова помоћу којих се изражавају различита лична осјећања и расположења: радост, жалост, бол, гњев, чуђење итд. Често се истим узвиком означава више осјећања, а по изговору познајемо које је. У узвике убрајамо и гласове за дозивање и одазивање, за гоњење и вабљење животиња и за подражавање природним звуцима или животињским гласовима. Узвици су већином једносложни и двосложни. А има их који се једнако изговарају и у најнесроднијим језицима.

Пошто нијесу ријечи у правом смислу, они се изговором од њих по много чему разликују. Тако нпр. елементи гласова *x* и *φ* чују се у узвацима и у оним нашим народним говорима у којима се ти гласови иначе не изговарају: *ix!* *ux!* *uf!* Понекад постоји и зијев (који се у другим приликама обично на неки начин уклања): *ay*, *ya!*, а неки пут један узвик чини комплекс од два, па и више сугласника: *йс!* нпр. или *пст!* Ријетко се узвици изговарају као чисти гласови. Најчешће су неодређене и неизразите артикулације. Самогласници нпр. могу бити отворенији и затворенији, чак и назални, струјни сугласници дужег или краћег трајања. За многе нема знаца у нашем писму, па се обиљежавају словима која највише одговарају: *хм*, *пх!* *тх!* На то је указао још Вук Караџић у своме Рјечнику. Коментаришући узвик *птрше!*, он каже: „Али је ово ријеч која се управо не може записати нити ја знам како би се за њу слова могла измислити. Оваковијех ријечи има у језику нашем још неколико“.

Нарочито мјесто међу осталим ријечима српскохрватског језика узвици заузимају и по своме акценту. У то ћемо се увјерити када видимо како се узвици акцентују у различитим рјечницама нашег језика. У Вуковом Рјечнику: *ајс!* *гйц*, *йй!*,

и ју! ијују!, иш, мац (мацц)!, ђп!, шйбе!; у РЈА: ахă, ай и ай, âја и âја, аис, âјс, ав, ау, цмѡк, цѡп, цѡп (Б. Даничић), һăп, һѷк һѷк! (М. Ваљавец), ѡх, ѡј (Т. Маретић); у Броз — Ивековићевом Рјечнику hrvatskoga jezika: âх!, ахă, âј!, âвâј!, бă, јѷ!, пљѡс!, пс!; у Ристић — Кангрингом Речнику српскохрватско-немачком: ау!, ахă!, зврѡц!, јѡј, јѷј!, ѡѡскац!, оп!, пу!; у Речнику косовско-метохијског дијалекта⁶ од Гл. Елезовића: а â и аă, âв âв, бă и бă, һă, й, ѷф; у Hrvatsko-poljskom гјечнику Јулија Бенешића: â!, аис!, âјс!, âј!, фѷј!; у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика (САН): âв, аи=аих, âј и âј, аја, âјс (âјс), блѡее, бр, бѷм — бăм, бѷп, вâ; у рјечнику правописа А. Белића (Београд 1950): âјме, пѷћ!, хăј, хѡј, хѡј и најзад у Речнику новог Правописа⁷: âјме и âјме, бѷћ, дѡд!, ѡх, јалă, цѷћ — пѷћ!, пѷћ кац!, тăм—тăм, хăј!, хѷрă! Примјећујемо да је већина наведених узвика акцентована (углавном су са једним акцентом, а понегдје се срећу и акценатски дублети). Од граматичара узвике акцентују Т. Маретић и А. Белић, а код С. Новаковића, Љ. Стојановића, Брабец—Храсте—Живковића и М. Стевановића (дакле, код већине) ови гласови, одн. гласовни скупови су без акцента — свакако зато што граматичари, по своме позиву, не дају оно што руши систему. У радовима наших дијалектолога има такође неуједначености. Нпр. Р. Строхал⁷, М. Храсте⁸, В. Томановић⁹ и П. Ивић¹⁰ акцентују узвике, док зна-

⁶ СДЗБ IV и V.

⁷ У Нашем језику, н. с., књ. XIII, св. 1—2, објављен је подужи чланак Св. Марковића „Нека запажања о Речнику у нашем новом Правопису“. На стр. 39. и 40. стоји: „Узвици су категорија речи о којој би правопис могао нешто рећи, нпр. о односу између почетног о и х у узвима: о, ој, оп и сл. и хо, хој, хоп и сл., о начину писања и акценту сложених узвика, нпр. (х)ѡп — цѷп, (х)ѡпа — цѷпа, хѡрѷк и сл. У нашем Правоп. речнику нема ниједног узвика, иако се могу наћи у другим речницима (Белић: хој, Р—К: ој и хој, оп (оп—ѡп) и хѡп и др.)“. А требало је да у правописним правилима буде ријечи о начину писања узвика, јер код писаца влада врло велико шаренило, и да заиста нема у Речнику оних узвика које писац наводи, али није тачно да „у нашем Правоп. речнику нема ни једног (подвукао М. Д.) узвика“. У овоме чланку наведени су (свакако не сви) и прости и сложени узвици из великог издања Речника новог Правописа.

⁷ „Današnje oštarijsko narečje, Rad JA, 180, str. 40.

⁸ Čakavski dijalekat ostrva Hvara, ЈФ XIV, стр. 48.

⁹ Акценат у говору села Лепетана (Бока Которска), ЈФ XIV, стр. 98—101.

¹⁰ О говору галипољских Срба, СДЗБ XII, стр. 320, 321.

тан број других не говори уопште о узвицима. А. Белић¹¹ и Ст. Ившић¹² их помињу и акцентују наводећи примјере народног говора у приповиједању.

Откуд неслагања у погледу акцентовања узвика? Зашто писци рјечника и дијалектолози биљеже акценат, а већина граматичара не? Ко је у праву? Да бисмо одговорили на постављена питања, потребно је укратко описати природу и мјесто акцента ријечи у правом смислу па онда природу и мјесто акцента узвика, тј. гласова или комплекса гласова. Тек тада ће се видјети ко је у праву.

Природу нашег акцента ријечи чине: јачина, висина и дужина, а по Б. Милетићу¹³ и интервал (разлика у висини између акцентованог слога и слога за њим). Основни елеменат је јачина. Акцентовани слог је не само најјачи него и највиши и најдужи (дужи је само слог под дужином). У нашем књижевном језику постоје четири акцента: краткосилазни (˘), краткоузлазни (˙), дугосилазни (˘˘) и дугоузлазни (˙˙). Код силазних акцената, како се то једноставно а тачно дефинише, висина и јачина истовремено опадају, док код узлазних (особито код дугоузлазног) висина стално расте, а јачина почиње опадати прије завршетка слога на коме се налазе. А општепозната основна правила књижевне акцентуације су: 1) једносложне ријечи имају само силазне акценте, 2) двосложне и вишесложне ријечи имају силазне акценте само на првом слогу, а узлазне на било којем сем на последњем, 3) дужина долази једино послје акцента. Изузетака никако не би смјело да буде, било да су у питању стране ријечи, било наше (сложенице и сл.)¹⁴. Неке ријечи немају свога акцента, него по акценту чине цјелину са ријечју иза себе или испред себе. То су проклитике (на којима под одређеним условима може бити акценат) и енклитике.

Све што је речено о природи и мјесту акцента, важи за миран, сталожен, а само до извјесне мјере емоционалан изговор,

¹¹ Дијалекти источне и јужне Србије, на стр. 667: „Е, дé до, има на планину четíрес дúше ајдúци“.

¹² Данашњи posavski govor, Rad 197, на стр. 132: „А, сад ја видíм, кд је мајстор“... .

¹³ Основи фонетике српског језика, Београд 1960, стр. 91.

¹⁴ Исп. чланак проф. М. Стевановића: За чување акценатског система књижевног језика, Наш језик н. с., књ. XIII, св. 1—2, стр. 1—10.

који је за науку и најважнији¹⁵. У изразито емоционалном стању (афекту) долази до деформације акцента. Мијења са однос између јачине, висине и дужине наглашеног слога, који сада не мора бити најјачи, највиши и најдужи. Тако се догађа да ненаглашени слог буде виши по тону од наглашеног, или да се нпр. у једносложној ријечи појави нешто слично дугоузлазном акценту (штá!?). Тек послѣје ових напомена нешто ћемо рећи о природи и мјесту акцента код узвика. Најприје о мјесту акцента.

Ако пажљиво прегледамо узвике узете из наших рјечника, запазићемо и овакве примјере: *íй!*, *íјỳ*, *мàц!* (Вуков Рјечник), *ахà* (Броз—Ивековићев), *ахà*, *ай* и *ај* (РЈА — уредио Даничић), *áхà!* (Ристић—Кангрин Речник), *àј* и *áј* (Речник САНУ), *јалà* (Речник новог Правописа). Како је могуће да се акценат нађе на посљедњем слогу (*ахà*, *íјỳ*) или да буде узлазан на једином слогу (*àј* и *áј*)? Је ли то одступање од основних принципа књижевне акцентуације? Ђ. Даничић у РЈА објашњава то сложеним скупом узвика: „*ахà*, интерј., два узвика *а* и *ха*; зато и стоји на другом *а* акценат који иначе не може стајати на крају“. По њему су и многи други узвици сложени: *ај* и *ај* (од *а* и *и*), *ајàо* (од *а* и *јао*), *àвāј* (од *а* и *вај*). Даничићево мишљење не задовољава поред осталог и због тога што не обухвата примјере: *íјỳ!*, *мàц!* и др. Т. Маретић у својој Граматици не тумачи те случајеве, али наводи неке узвике (стр.133) као изузетке „законà за мјеста штокавских акцената“: „Изузетака има врло мало: *алà* (узвик, нпр. *алà* чуда! по свој прилици је ту на крајњем вокалу високи тон, о којему види у § 127 а); *вйт*, *вйт* (поред *вита*, *вита*, узвик којим се вабе голубови)“. Рјешење проблема акцентованја узвика, међутим, проистиче из њиховог специфичног изговора диктираног посебним расположењима која се њима изражавају. С тим у вези је и централно питање: имају ли узвици уопште и морају ли имати онакав акценат какав је у правих ријечи. По моме мишљењу одговор на ова питања мора бити одричан. Покушаћу да то и докажем.

Узвици, како они за различита осјећања и расположења тако и остали, мада у извјесном правцу слични с правим рије-

¹⁵ Кад се говори о акценту неке ријечи, увијек се мисли на такав њен изговор.

чима обојеним јачом емоционалношћу — у погледу акцента представљају нешто друго. Друге ријечи имају своје утврђене акценте када се употребљавају ван емоције, а узвици и настају само у емоцији и нема их ван ње. И зато они немају ни утврђеног и правилног односа елемената акцента: јачине, висине, дужине, интервала, па ни одређеног мјеста. Свега неколика примјера биће довољан доказ те констатације.

Узмимо узвик бола и жалости; јој! Зар је дугосилазни акценат који се ту ставља једнак акценту у ријечи р а́д? Ријетко кад! Најчешће се глас *о* изговара дуже или краће него под дугосилазним акцентом. Појављује се у безбројнијанси, те је однос између јачине и висине врло тешко одредити. Није онда чудно што ће се неки пут срести изговор сличан и другим акценатима: краткосилазном, дугоузлазном и краткоузлазном (јòј!, јóј!, јòј!)¹⁶. Или нпр. узвик ију! (биљежи се и́ју!). Сјетимо се неког свога радосног тренутка, кад смо можда и ми тако узвикивали. Јесмо ли морали баш на тај начин давати одушка своме веселом расположењу? Свакако да нијесмо. Могли смо да кажемо нешто као: и́ју!, и́ју! и ко зна још како. Ни коме ни на памет не би пало да нам замјери на томе и да каже: „Не акцентујете правилно“. Таква примједба би нам само покварила расположење¹⁷. Узвици иш! и ав! (биљеже се: и́ш, а́в)¹⁸ такође немају правог акцента. Кад бисмо првome приписали краткосилазни, не би нам лако било за све прилике тачно одредити висину тона изговорених гласова, нити однос јачине према висини (је ли акценат више експираторан или је музички, да ли са јачином истовремено опада и висина итд.). Други случај је још теже акцентовати. У Речнику САНУ каже се: „ав узв. оном. за подражавање лајања пса и лисице“ и наводи се примјер: „Ав, ав! — удара у студену ваздуху кратак и крт лисичји лавеж (Топ. 2, 151)“. Скупом гласова а в писац је описао лајање лисице само приближно, заправо онако како му се

¹⁶ Исп. у Речнику САНУ: „аи = аих (акценат у разним приликама и крајевима варира: а́й(х), аи(х), аи(х), аи(х), аи(х))“.

¹⁷ Поводом узвика: ии, ију, ијују Маретић у Граматици (стр. 129) пише: „Sva se tri uzvika govore više pjevaјući (подвукао М. Д.) него обичним govornim тоном“. А знамо да се и праве ријечи пјевају. Оне тада немају акцента.

¹⁸ Занимљиво је да Даничић у РЈА не акцентује узвике којима се подражава гласовима животиња или природним звуцима: ав, ау, бам.

чинио да је најближе људским гласовима (јер за неартикулисане не постоје посебни знаци). Он је још додао да је лавез кратак и крт, али то не значи да ту треба ставити краткосилазни акценат, јер се лајање пса и лисице не може укључити ни у какав акценатски систем¹⁹.

На основу свега што је речено о узвицима може се донијети закључак: узвици (тј. гласови или комплекси гласова) немају акцента или бар немају утврђеног акцента²⁰. Зато и не смијемо примјере као: њју!, мац!, ај, Даничићево ахã (мјесто акцента је правдао сложеним саставом узвика), Маретићево вѣт, вѣт и др. убрајати у изузетке од књижевне акцентуације. Они су само још једна потврда да таквих изузетака нема. Зато и не можемо говорити: овај узвик треба да има такав и такав акценат, као што то чини Т. Маретић у Граматици на стр. 129 („Будмани у акад. рјечнику биљежи и јују, а ја мислим да би правије било њјују, тј. и ту се први слог изговара обичним акцентом, а последњи слог високим тоном“). Уколико би се узвицима признао акценат, сви наши говори били би не само четвороакценатски него многоакценатски. И код представника тимочко-лужничког говора нпр., који зна само за један акценат, чуће се понекад у узвикивању нешто налик на (˘), (˘) или (˘), (˘), али и понешто друго што не личи ни на један од тих акцената. То значи да се наши говори различити и по акценту не би могли класификовати на основу разлике у акцентима узвика, нити у књижевном акценту има одређена системе акцента узвика²¹.

И према томе су у праву они граматичари који не обилежавају акценат узвика.

Милорад Дешић

¹⁹ Разумљиво је што ни у једном рјечнику нијесу акцентовани узвици пс! пст! Они немају вокала на којем би стајао акценат.

²⁰ Од овог се изузимају узвици кад-су основа изведене ријечи: кѣкати, цвѣрка, лѣлѣк итд. и кад су у служби правих ријечи: именице, прилога итд. Исп. а в ај у значењу ј а у к: Слушају деца авај самртни (Речник САНУ), пућпулик и пућпурух (препелица), хок (кос) (Dragutin Boranić: Onomatopoejske riječi za životinje u slavenskim jezicima, Rad JA 178, стр. 131).

²¹ Напомињем да ни правила о помјерању акцента (нпр. Сосирово или оно у 14. и 15. в. које је захватило неке новопољске говоре) не важе за узвике. То је и нормално ако знамо да они нијесу праве ријечи и да немају акцента.